

Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка
Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О.М. Лазаревського

ПОГОДЖЕНО
Протокол № 1 від «1» вересня 2020 р.
Завідувач кафедри
Острианко А.М.

СИЛАБУС
навчального курсу

АРХІТЕКТУРНА АРХЕОЛОГІЯ

галузі знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальності 032 Історія та археологія

Освітній ступінь: магістр
Форма навчання: денна
Форма підсумкового контролю: залік

Профайл викладача

Черненко Олена Євгеніївна
доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства
кандидат історичних наук, доцент
телефон
e-mail allisscorp@gmail.com
години консультацій:
посилання на освітній контент в Moodle

3. Анотація курсу

Змістом навчального курсу є вивчення методики дослідження пам'яток зодчества як самостійного історичного джерела. Курс передбачає вивчення методів фіксації, аналізу та інтерпретації пам'яток монументального зодчества України часу середньовіччя та ранньомодерної доби (від початку монументального будівництва у регіоні до часу його стандартизації) інтегрованими засобами архітектури, мистецтвознавства та археології на прикладі пам'яток монументального зодчества Чернігово-Сіверщини.

4. Передреквізити курсу.

Історія України, Всесвітня історія, Археологія України та методика польових археологічних досліджень, Експертиза культурних цінностей, Пам'яткознавство та музеєзнавство

5. Постреквізити курсу.

Археологічні пам'ятки Чернігово-Сіверщини, Археологія козацької доби

6. Мета курсу.

Викладання дисципліни має на меті ознайомлення здобувачів вищої освіти з теорією та методикою архітектурно-археологічних досліджень та формування основних навичок наукового вивчення пам'яток монументального зодчества як історико-культурної цінності, об'єкту культурної спадщини та історичного джерела.

Загальні компетентності	Спеціальні (фахові) компетентності		Програмні результати навчання	
	Фахові (обов'язкові)	Додаткові (фахові) зі спеціалізації	Знання та розуміння (обов'язкові)	Застосування знань та розуміння (обов'язкові)
ЗК 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8	ФК 1, 2, 3, 4, 5, 7	ФК 9, 10	ПРН 1, 2, 3, 4, 6	ПРН 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 30, 31, 32

8. Організація навчання.

Тематичний план

№	Назва теми	Всього годин	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Модуль 1. Теоретичні проблеми архітектурно-археологічних досліджень					
1	Предмет та завдання архітектурної археології.	8	2		6
2	Історія архітектури за порівняльним методом	10	2	2	6
3	Будівельне виробництво як об'єкт досліджень	8	2		6

4	Будівельне виробництво України X–XVIII ст.	8	2		6
Всього за модуль 1		34	8	2	24
Модуль 2. Будівельна техніка та матеріали України доби середньовіччя – раннього модерну					
5	Будівельні конструкції та матеріали X – середини XIII ст. на території України	10	2	2	6
6	Будівельні конструкції та матеріали середини XIII–XVIII ст. на території України	10	2	2	6
7	Архітектурний декор X–XVIII ст.	14	2		12
Всього за модуль 2		34	6	4	24
Модуль 3. Методика архітектурно-археологічних досліджень					
8	Організація та етапи архітектурно-археологічних досліджень	8	2		6
9	Методика археологічних досліджень архітектурних об'єктів та конструкцій	10	2	2	6
10	Архітектурні обміри	4	2	2	
Всього за модуль 3		22	6	4	12
Всього		90	18	12	60

9. Тематика практичних занять.

- 1 Архітектура України X–XVIII ст.
- 2 Будівельні конструкції та матеріали пам'яток зодчества України X–XIII ст.
- 3 Будівельні конструкції та матеріали пам'яток зодчества України XIV–XVIII ст.
- 4 Методика архітектурно-археологічних досліджень
- 5 Архітектурно-археологічні обміри

10. Завдання для самостійної роботи.

Змістовий модуль 1		
1	Архітектурно-археологічні дослідження пам'яток Чернігово-Сіверщини	Реферат / проект-презентація / реферування
2	Організація процесу будівництва у середньовіччі та в ранньомодерний час	Реферат / проект-презентація / реферування
Змістовий модуль 2		
3	Дерев'яні конструкції в монументальних спорудах	Реферат / проект-презентація / реферування
4	Фрескова декорація пам'яток монументальної архітектури	Реферат / проект-презентація / реферування
5	Будівельна кераміка	Реферат / проект-

		презентація / реферування
	Змістовий модуль 3	
6	Натурні обстеження архітектурного об'єкту (конструкції) та її первинна фіксація	Проект-презентація

Видами самостійної роботи є виконання проектів-презентацій, рефератів, реферування фахової літератури. Конкретна тематика проектів-презентацій та рефератів узгоджується з викладачем відповідно до змістового модулю. Самостійною роботою до третього змістового модулю є натурне обстеження архітектурних конструкцій з їх схематичною та фотофіксацією, укладанням опису.

Проект-презентація виконується у вигляді короткої (10–15 хвилин) доповіді на задану тему яка супроводжується анотованою демонстрацією ілюстративного матеріалу оформленого в форматі, що підтримується PowerPoint. Виконання проекту-презентації передбачає індивідуальний пошук та відбір фактів, положень, котрі містяться у науковій літературі, їх логічне викладення згідно з планом та самостійні висновки. Інформація про автора та обрану тему повинна міститись на титульному слайді. Джерела використаної інформації (посилання на літературу, інтернет ресурси тощо) повинні бути вказані у презентації (на підсумковому слайді або в анотації до ілюстративного матеріалу).

Реферат – коротка (5 – 10 друкованих сторінок формату А4) письмова робота на обрану тему. Тема реферату повинна відповідати змістовному модулю. Обов'язковими структурними елементами реферату є титульна сторінка, План, Вступ (містить пояснення щодо змісту обраної теми, її специфіки, актуальності тощо), 1-3 змістові розділи, Висновки, Список використаних джерел та літератури. За бажанням до реферату можна додати ілюстративний або будь який довідковий матеріал (схеми, таблиці тощо). Виконання реферату не передбачає нових наукових результатів, але передбачає самостійні висновки. Зміст реферату повинен бути логічним та спиратися на фахові розробки відповідно обраній темі, слугувати її розкриттю на підставі використання наукових публікацій, матеріалів зі спеціалізованих наукових інтернет ресурсів. Дані джерела інформації повинні бути вказані у Списку використаних джерел та літератури та оформлені відповідно правилам бібліопису.

Реферування – стисле структуроване викладення тексту наукової статті чи одного з розділів фахової монографії що обираються здобувачами освіти самостійно зі списку рекомендованої літератури відповідного до змістовного модулю. Виконання цього виду роботу спрямовується на більш глибоке ознайомлення здобувачів вищої освіти з фаховими науковими публікаціями та набуття первинних навичок історіографічного аналізу. Реферування виконується у вигляді письмової роботи (обсяг 2–5 друкованих сторінок формату А4). Заголовок роботи повинен містити інформацію про виконавця. Необхідними структурними елементами роботи є: бібліопис роботи, що обрана для реферування ; визначення проблематики роботи та її актуальності відповідно до

змісту тексту; стисла характеристика структури роботи, її головних положень та висновків.

Натурне обстеження архітектурного об'єкту з первинною його фіксацією – практичне індивідуальне завдання що виконується до 4-го змістового одулю. Виконання роботи передбачає фотофіксацію та створення схематичного плану і опису архітектурного об'єкту (мурованої когнструкції чи її решток) за вибором здобувача вищої освіти. Фотфіксація повинна відобразити загальний вигляд об'єкту та його найбільш показові деталі. Схематичний план – форму об'єкту в плані та його головні параметри. В описі необхідно вказати дату обстеження, місцезрешташування об'єкту, схарактеризувати головні будівельні матеріали з яких він споруджений (цегла, камінь, будівельний розчин тощо), систему мурування, ступінь збереженості об'єкту. Оформлюється у вигляді проекту-презентації або письмвллі роботи з ілюстративними додатками (обсяг 2–5 друкованих сторінок формату А4).

12. Порядок оцінювання.

№	Назва теми	Всього балів	Лекції	Семінарські, практичні заняття	Самостійна робота
1	Предмет та завдання архітектурної археології.	4	2		2
2	Історія архітектури за порівняльним методом	14	2	10	2
3	Будівельне виробництво як об'єкт досліджень	4	2		2
4	Будівельне виробництво України X–XVIII ст.	4	2		2
5	Будівельні конструкції та матеріали X – середини XIII ст. на території України	14	2	10	2
6	Будівельні конструкції та матеріали середини XIII–XVIII ст. на території України	14	2	10	2
7	Архітектурний декор X–XVIII ст.	4	2		2
8	Організація та етапи архітектурно-археологічних досліджень	4	2		2
9	Методика археологічних досліджень архітектурних об'єктів та конструкцій	16	2	10	4
10	Архітектурні обміри	22	2	10	10
Разом за курс		100	20	50	30

13. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі	Оцінка	Оцінка за національною шкалою
-------------------	--------	-------------------------------

види навчальної діяльності	ECTS	для екзамену	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
83-89	B	добре	
75-82	C		
68-74	D	задовільно	
60-67	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

14. Перелік питань до заліку

1. Предмет та завдання архітектурної археології.
2. Історія архітектурно-археологічних досліджень в Україні.
3. Закони та нормативні положення що регламентують архітектурно-археологічні дослідження в Україні.
4. Головні етапи розвитку монументального будівництва в Україні.
5. Головні етапи розвитку монументального будівництва на Чернігово-Сіверщині від середньовіччя до ранньомодерної доби.
6. Засоби улаштування фундаментів XI–XVIII ст.; методика дослідження фундаментів.
7. Класифікація техніки мурування.
8. Будівельні розчини XI–XVIII ст. та методика їх дослідження.
9. Головні будівельні конструкції та засоби їх вивчення.
10. Будівельний камінь та методика його дослідження.
11. Цегла в монументальному будівництві XI–XVIII ст. та методика її дослідження.
12. Декоративне оформлення інтер'єру монументальних споруд та методи його дослідження.
13. Методика вивчення будівельної техніки та матеріалів.
14. Методика археологічних розкопок архітектурних об'єктів.
15. Архітектурні обміри, їх різновиди.
16. Методика виконання архітектурно-археологічних обмірів.
17. Типологічний метод дослідження монументальних споруд.
18. Методика дослідження підземних архітектурних об'єктів.
19. Використання сучасних технологій під час архітектурно-археологічних досліджень.

15. Політика курсу.

Використання планшету, ноутбуку, смартфона під час занять є можливим лише з дозволу або за дорученням / завданням викладача з навчальними цілями: для презентації відповіді, доповіді, проекту, аналізу рекомендованих інтернет-ресурсів, пошуку необхідної інформації тощо.

16. Політика академічної доброчесності.

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

- ✓ Самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);
- ✓ Посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- ✓ Дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- ✓ Надання достовірної інформації про результати власної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації.

17. Рекомендована література (основна, додаткова).

Перелік рекомендованої літератури

. *Основна*

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ ТА НОРМАТИВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Закон України «Про музеї та музейну справу» // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 25.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39.

Закон України «Про охорону археологічної спадщини» // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 26.

Охорона культурної спадщини. Нормативна база: Зб. документів. – Київ, 2010.

ДБН В.3.2-1-2004. Реконструкція, ремонт, реставрація об'єктів будівництва.

Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини. Київ, 2005.

ДБН А.2.2-14:2016. Склад та зміст науково-дослідної та науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування. Київ, 2017.

ЕНЦЕКЛОПЕДИЧНІ ВИДАННЯ, ДОВІДНИКИ

Архитектурно-реставрационные термины: метод. пос. Киев, 1990.

Кох В. Энциклопедия архитектурных стилей. Москва, 2005.

Пам'ятки архітектури та містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / за ред. А. П. Мардера, В. В. Вечерського. Київ, 2000.

Тимофієнко В. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття. Київ, 2002.

Тимофієнко В.І. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть: Біогр. довід. Київ, 1999.

Енциклопедія історії України. У 10 т. Т. 1: Київ, 2003.; Т. 2: Київ, 2004; Т. 3: Київ, 2005; Т. 4: Київ, 2007; Т. 5, Київ, 2009; Т. 6, Київ, 2009; Т. 7: Київ, 2010; Т.8: Київ, 2011; Т. 9: Київ, 2012; Т. 10: Київ, 2013.

УЗАГАЛЬНЮЮЧІ ВИДАННЯ

Архипова Є. Скульптура та архітектурний декор. Мистецтво Русі-Руської землі великокняжого періоду (кінець X – перша половина XIII ст.) // Історія українського мистецтва. Т. 2: Мистецтво середніх віків. Київ, 2010. С. 525–576.

Асеев Ю.С. Архитектура Южной и Западной Руси в XII–XIII вв. // Всеобщая история архитектуры. Т. 3: Архитектура Восточной Европы: Средние века. Ленинград-Москва, 1966. С. 562-597.

- Асеев Ю. Джерела. Мистецтво Київської Русі. Київ, 1980.
- Вечерський В.В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: формування, дослідження, охорона. Київ, 2001.
- Вечерський В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: виявлення, дослідження, фіксація. Київ, 2005.
- Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ, 2008.
- Івакін Г. Іоаннісян О. Мистецтво Русі-Руської землі великокняжого періоду (кінець X – перша половина XIII ст.). Мурована архітектура // Історія українського мистецтва. Т. 2: Мистецтво середніх віків. К., 2010. С. 457–524.
- Історія української архітектури. Київ, 2003.
- Коваленко В.П., Раппопорт П.А. Памятники Древнерусской архитектуры в Чернигово-Северской земле // «Зограф». Белград, 1987. Т. 18. С. 5–11.
- Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. Київ, 1963.
- Коренюк Ю. Мистецтво Русі-Руської землі великокняжого періоду (кінець X – перша половина XIII ст.). Монументальне малярство // Історія українського мистецтва. Т. 2: Мистецтво середніх віків. Київ, 2010. С. 577–656.
- Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятники. Київ, 1968.
- Логвин Г.Н. Чернигов. Новгород-Северский. Глухов. Путивль. Москва, 1980.
- Пляшко Л.А. Подорож до міста XVIII ст. Київ, 1980.
- Раппопорт П.А. Зодчество Древней Руси. Ленинград, 1986
- Черненко О.Є. Пам'ятки монументальної архітектури Північного Лівобережжя України XI–XIII ст. Чернігів, 2019.
- МЕТОДИЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ**
- Авдусин Д.А. Полевая археология. Москва, 1980.
- Кузик З., Ставовий А., Ільків Т. Документування та моделювання археологічних об'єктів засобами цифрової фотограмметрії // Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. 2017. Вип. 1. С. 125-130.
- Консервація і реставрація пам'яток архітектури: Метод. посібник. Київ – Львів, 1996.
- Лукомський Ю.В., Петрик В.М. Архітектурно-археологічні дослідження втрачених архітектурних об'єктів (на прикладі пам'яток Галича XII–XIII ст.) // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2010. № 674: Архітектура. С. 297-306.
- Наземне лазерне сканування в фотограмметрії: навч. посіб. Львів, 2014.
- Архитектурный обмер. Методические указания по обмерной практике. Кишинев, 2006.
- Осадчий Е.И., Катушкин В.А. Использование метода фотограмметрии в архитектуре // Строительство и архитектура. 1988. №8. С.18-19.
- Раппопорт П.А. О некоторых теоритических вопросах истории архитектуры // Проблемы синтеза искусств и архитектуры. Ленинград, 1985. С. 3–15.
- Соколова Т.Н. Архитектурные обмеры. Москва, 2008.
- Соколова Т.Н., Рудская П.А., Соколов А.П. Архитектурные обмеры. – Москва, 2006.
- Трацевский В.В. Обмер архитектурных сооружений: методические указания по обмерной практике для студентов первого курса специальности 1201 - «Архитектура». – Минск, 1986.
- Твелькмаер Л.Б. Обмер архитектурных сооружений. – Ленинград, 1961.

Черненко О. Є. Монументальна архітектура Чернігівщини XVII–XVIII ст. Методичні рекомендації для вивчення та датування. Посібник. – Чернігів, 2018. ПУБЛІКАЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНІ БУДІВЕЛЬНОМУ ВИРОБНИЦТВУ, ТЕХНІЦІ ТА МАТЕРІАЛАМ

Белавенец М.И. Подпятный способ формования сырца для строительного кирпича. – Санкт-Петербург, 1904.

Бернгард В.Р. Арки и своды. Руководство по устройству и расчёту арочных и сводчатых перекрытий. Санкт-Петербург, 1901.

Брежк О. Цегляне виробництво на Київщині в XVII–XIX ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Київ, 2007. Вип. 16. С. 134-141.

Значко-Яворский И.Л. Очерки истории вяжущих веществ от древнейших времён до середины XIX века. Москва-Ленинград, 1963.

Игнатенко И.М. Плинфоделие Чернигова // Архитектурно-археологический семинар. Из истории строительной керамики средневековой Восточной Европы. Санкт-Петербург, 2003. С. 34–50.

Киселев И.А. Клейма. Кирпичи. Кладки. Филадельфия, 1997.

Кошовий О.П. Будівельна кераміка України. Київ, 1988.

Клепко Ф.К. Местные строительные материалы Украины. Киев, 1967.

Леваков И.А. Клейма на строительных материалах XVI–XX веков. Москва, 1993.

Нікітенко І. С., Черненко О. Є. Результати петрографічного дослідження фундаментів Спасо-Преображенського собору в Чернігові // Геолог України. 2013. № 2. С. 147-154.

Нікітенко І.С. Про походження сировини різьблених архітектурних елементів XII–XIII ст. з Чернігова // Форум гірників-2013: матеріали міжнар. конф. Дніпропетровськ, 2013. Т. 2. С. 13–18.

Оустерхаут Р. Византийские строители. Киев-Москва, 2005.

Раппопорт. Строительное производство Древней Руси X—XIII вв. Санкт-Петербург, 1994.

Султанов Н.В. Кирпичное производство. Лекции, читанные в Санкт-Петербургском Технологическом институте гражданским инженером В. Султановым. Санкт-Петербург, 1880–1881.

Ситий Ю. Цегляні будівлі Чернігова за матеріалами описів останньої чверті XVIII ст. // Сіверянський літопис. 2013. № 4. С. 5-12.

Трусов. О.А. Большемерный кирпич XIII–XVII вв. на территории Белорусии // Краткие сообщения института археологии. 1991. № 205. С. 111-117.

Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. Москва, 1967.

Черненко О. Дослідження печі для випалу вапна на дитинці Чернігова (за матеріалами археологічних розкопок 2017 року) // Opus mixtum. 2018. №6. 2018. С. 185–189.

Черненко О. Є., Новик Т. Г. Мозаїчна підлога Благовіщенської церкви в Чернігові // Могилянські читання 2016. зб. наук. пр.: Музейництво і пам'ятоохоронна справа в Україні: традиції та виклики сьогодення. Київ, 2017. С. 163–169.

Додаткова

ПУБЛІКАЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНІ АРХІТЕКТУРНИМ АНСАМБЛЯМ ТА ОБ'ЄКТАМ
СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ТА РАННЬОМОДЕРНОЇ МОНУМЕНТАЛЬНОЇ
АРХІТЕКТУРИ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Адруг А. Архітектура Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть. – Чернігів, 2008.

Асеев Ю.С., Логвин Г.Н. Архітектура Іллінської церкви в Чернігові // Питання історії, архітектури та будівельної техніки України. Київ, 1959.

Барановський П.Д. Собор П'ятницького монастиря в Чернігові // Пам'ятники мистецтва, знищені німецькими окупантами в СРСР. Москва-Ленінград, 1948. С. 13–34.

Балабай В. Про що розповідають руїни [фортеці 17 ст. в с.Качанівка] // Пам'ятки України. 1970. № 1. С. 33-34.

Бовда Ю.І. Участь М.В. Холостенка у реставрації П'ятницької церкви в Чернігові // Могилянські читання 2016 року: Зб. наук. пр. Київ, 2017. С. 15–18.

Бондар О.М. Чернігів: місто і фортеця у XIV–XVIII ст. Київ, 2014.

Бондар О.М. Замки та фортеці Чернігово-Сіверщини в XVII–XVIII ст.: ілюстрований довідник. Київ, 2015.

Бондар А.Н. Укреплённая усадьба Дуниных-Борковских конца XVII – XVIII вв. в Великом Листвене // Gardarika. 2016. №8. С. 130-136.

Веремейчик О.М., Бондар О.М., Коваленко О.Б. Кам'яниця Павла Полуботка XVIII ст. в Любечі: дослідження, реконструкція та реставрація // Могилянські читання 2013: Зб. наук. пр. Київ, 2014. С. 301-308.

Вечерський В. Палацово-парковий ансамбль у Качанівці // Пам'ятки України. 2000. № 1. С. 7-15.

Віроцький В.Д. Храми Чернігова. Київ, 1998.

Віроцький В.Д., Карнабіда А.А., Киркевич В.Г. Монастирі та храми землі Сіверської. Київ, 1999.

Говденко М. Іллінська церква в Чернігові: історія та реставрація // З історії Української реставрації: додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України». – Київ, 1996. С. 263–268.

Говденко М.М. Спас Чернігівський: дослідження // З історії української реставрації: дод. до щорічника «Архітектурна спадщина України». Київ, 1996. С. 143–151.

Говденко М. Праці Іоанна Баптисти в Гетьманщині // Пам'ятки України. 1997. №1. С. 70-77.

Говденко М. Деякі пам'ятки Древньої Русі. За матеріалами досліджень // Вісник УкрНДІпроектреставрація. Київ, 2003. Чис. 1. С. 5–35.

Говденко М. Шедевр барокової архітектури XVII століття – Миколаївський собор у Ніжині // Теорія та історія архітектури і містобудування: зб. наук. пр. Київ, 1998. Вип. 2. С. 122-127.

Говденко М. Чернігівський колегіум // Архітектурна спадщина України. Київ, 2002. Вип.5: Традиції та новаторство у містобудуванні України. С. 153-169.

Горностаев Ф.Ф. Дворцы и церкви Юга. Москва, 1914.

Гуцуляк Р.Б. Дослідження будівельних матеріалів Борисоглібського собору в Чернігові // Чернігівські старожитності: наук. зб. Чернігів, 2008. Вип. 1. С. 11–16.

Зуммер В.М. Остерський Городок і Остерська божниця // Збірник наукових праць і публікацій 1908–2008. Остер, 2011. С. 34–44.

- Ігнатенко І., Нижник Л. Нарис з історії та архітектури П'ятницького монастиря, Людмила // Сіверянський літопис. 1997. № 6. С. 57-65.
- Ільєнко І.В. Реконструкція изразцовых печей в кельях Елецкого монастиря // Теория и практика реставрационных работ. Москва, 1972. Вып.3. С. 109-116.
- Іоаннісян О. О происхождении, датировках и хронологиях черниговского зодчества XII века // Rutenica. Київ 2007. Т. VI. С. 134–188.
- Іоаннісян О. О происхождении черниговской школы зодчества // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи. Чернігів, 2007. С. 236–252.
- Іоаннісян О.М., Черненко Е.Е. Афонские традиции в зодчестве Древней Руси // Афонська спадщина: Наук. альманах. Чернігів-Київ, 2015. Вип. 1–2. С. 432–445.
- Іоаннісян О., Черненко Е. Спасо-Преображенский собор в Чернигове в свете последних архитектурно-археологических исследований // Rutenica. Київ, 2017. Т. XIV. С. 105–156.
- Карнабід А.А. Чернігів: Архітектурно-історичний нарис. Київ, 1980.
- Каждан Т.П. Архитектурные памятники в с. Вишенки // Ежегодник Института истории искусств. 1960 г. [Москва], 1961. С. 158-179.
- Кербут Т. В. Історія реставрації будинку генерального судді В. Кочубея в м. Батурині // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Київ, 2007. Вип. 3. С. 138-143.
- Коваленко В.П., Мезенцев В.І., Сий Ю.М. Дослідження церкви Живоначальної Трійці в Батурині у 2008 р. // Археологічні дослідження в Україні 2008 р. Київ, 2009. С. 114-116.
- Комеч А.И. Спасо-Преображенский собор в Чернигове (К характеристике начального периода развития древнерусской архитектуры) // Древне-русское искусство. Зарубежные связи. Москва, 1975. С. 8–26.
- Константинович М. Развалины Юрьевой божницы в с. Старогородке // Киевская старина. 1896. № 11. С. 129–136.
- Коренюк Ю. Микола Макаренко – дослідник середньовічного стінопису // Студії мистецтвознавчі. Київ, 2007. № 3 (19): Архітектура. Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво. С. 39–62.
- Косьяненко В. Густинський Свято-Троїцький монастир на Чернігівщині // З історії української реставрації: додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України» Київ, 1996. С. 154-161.
- Костенко І., Морозов О. Грецькі храми в Ніжині // Київська старовина. 1993. № 2. С. 69-73.
- Лашкарёв П.А. Церкви Чернигова и Новгород-Северского // Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899. Москва, 1902. Т. 2. С. 146-164.
- Левченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Пам'ятки України. 2003. №3. С. 31-33
- Лепявко С.А. Садиба полковника Павла Полуботка у Чернігові // Архітектурні та археологічні старожитності Чернігівщини. Чернігів, 1992. С. 145-148.
- Логвин Г.Н. Будинок Якова Лизогуба в Чернігові; пам'ятка архітектури XVII ст. Київ, 1959.
- Логвин Г.Н. Новгород-Сіверський Спаський монастир. Київ, 1965.
- Логвин Г.Н. Чернігів: колегіум, будинок Лизогуба, Катерининська церква. Київ, 1967.

- Лопушинская Е.И. Спасо-Преображенский собор в Новгород-Северском // Строительство и архитектура. 1985. №6. С.27-28.
- Лукомский Г.К. Несколько памятников старины в Козельце // Старые годы. 1912. № 5. С. 29-34.
- Лук'яненко М.М. Пам'ятка архітектури – Троїцько-Іллінський комплекс // Український історичний журнал. 1973. № 4. С. 123-125.
- Лук'яненко В. Наукові дослідження та реставрація оборонних споруд Спасо-Преображенського монастиря у Новгороді-Сіверському // З історії української реставрації: додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України». Київ, 1996. С. 170-176
- Лук'яненко В. Спасо-Преображенський монастир в Новгороді Сіверському // Вісник інституту «УкрНДІпроектреставрація». Зб. наук. пр. 2004. №2. С. 18-31.
- Лук'яненко В. Покої настоятеля Спасо-Преображенського монастиря у Новгороді-Сіверському. Наукові дослідження та реставрація // Вісник інституту «УкрНДІпроектреставрація». Зб. наук. пр. 2006. №5-6. С. 101-117.
- Луценко Р. Дослідження на теренах Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря // Археологічні дослідження в Україні в 2011 р. Київ, 2012. С. 504-505.
- Маркиз В.И. Памятники архитектуры Новгород-Северского // Строительство и архитектура. 1984. № 10. С. 27-28.
- Макаренко М. Чернігівський Спас: Археологічні дослідження р. 1923. Київ, 1929.
- Мезенцев В. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. // Сіверщина в історії України. Зб. наук. пр. Глухів, 2010. Вип. 3. С. 151-163.
- Мезенцев В. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині // Сіверщина в історії України. Зб. наук. пр. Глухів, 2013. Вип. 9. С. 220-224.
- Мироненко Л.В., Ситий Ю.М. Барокова архітектура Батурина останньої чверті XVII – початку XVIII ст. // Чернігівські старожитності. Вип. 3 (6). Чернігів, 2016. С. 107-115.
- Модзалевский В., Ставицкий П. Очерки искусства старой Украины / [підготовка до друку і передмова О. Б. Коваленка] // Чернігівська старовина: Зб. наук. пр., присвячений 1300-літтю Чернігова. Чернігів, 1992. С. 101-142.
- Новаківська Н.П. Палацово-парковий ансамбль поблизу Козельця (XVIII ст.) // Українське мистецтвознавство. 1974. Т. 6. С. 161-173.
- Павленко М. Нові спостереження над чернігівським “Мазепиним будинком” // Україна. 1930. № 43. С. 48-64.
- Новгородов В.Е., Нельговский Ю.А., Подгора В.П. О реставрации Качановского дворца // Строительство и архитектура. 1976. № 4. С. 31-34.
- Покорщина // Старые годы. 1912. №5. С. 29-37.
- [Покрышкин П.П.] Черниговской губ. Остерского у с. Старогородка. «Божница» XI–XII в. // Известия императорской археологической комиссии. Санкт-Петербург, 1908. Вып. 26. С. 18–20.
- Реброва Н.Б., Кияшко Л.Г., Дробязко Н.В., Терех М.І., Домашенко А.А., Кербут Т.В., Оліференко Н.А., Кривонос Н.Ф. Батурин: історія в пам'ятках: Путівник національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». Ніжин, 2008.
- Руденок В.Я. Новоантонієви печери //Сіверянський літопис. Чернігів, 1995. № 2.

- Руденок В.Я., Новик Т.Г. Археологічні дослідження залишків пізньосередньовічного мосту з галереєю на території Іллінського монастиря в Чернігові // Могилянські читання 2011. Київ, 2012. С. 444-449.
- Руденок В.Я., Новик Т.Г. Археологічні дослідження друкарні Чернігівського Іллінського монастиря // Чернігівські старожитності. Збірник наукових праць. – Чернігів, 2016. Вип. 4(7). С. 102-108.
- Руденок В.Я., Новик Т.Г., Семенюк Н.В. Дослідження пізньосередньовічної каплиці Іллінського монастиря у Чернігові у 1994 році // Археологічні дослідження в Україні 1994–1996 років. Київ, 2000. С. 139.
- Руденок В.Я., Новик Т.Г., Солобай П.В. Нововідкрита пізньосередньовічна підземна споруда на території колишнього Чернігівського Іллінського монастиря // Могилянські читання-205: зб. наук. пр.К., 2016. С. 171-175.
- Селіванова Н., Шамраєва А.М. Церква трьох святих у с. Лемеші на Чернігівщині // З історії української реставрації: додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України». Київ, 1996. С. 161-166.
- Сорока Н. Сосницькі церкви // Сіверянський літопис, 1995. № 3. С. 80-81.
- Тамилевич Л.В. Результати дослідження історичних садиб Чернігівської області // Сіверщина в історії України. Зб. наук. пр. Глухів, 2013. Вип. 9. С. 104-114.
- Степанова О. Деякі відомості з історії дзвінниці Троїцько-Іллінського монастиря // Пам'ятки християнської культури Чернігівщини (матеріали наукової конференції). – Чернігів, 2002. С. 29-35.
- Ситий Ю. Обстеження будинку Кочубея в Батурині // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця». Ніжин, 2006. С. 163-173.
- Ситий Ю. Гетьманські палаци Івана Мазепи в Батурині та деталі їхнього оздоблення // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. пр. К., 2008. С. 252-268.
- Ситий Ю., Осадчий Є. Традиції в цивільній архітектурі Лівобережної України другої половини XVII–XVIII ст. // Батуринська старовина. Зб. наук. пр. Чернігів, 2011. Вип. 2(6). – С. 52-59.
- Таранущенко С. Лизогубівська кам'яниця. Харків, 1932.
- Таранущенко С.А. Кам'яниця Костянтиновича в Чернігові // Чернігівська старовина. – Чернігів, 1992. С. 143-146.
- Тимофієнко В.І. Українська садибна архітектура 2-ї пол. XVIII – 1-ї третини XIX ст. Київ, 1993.
- Широцкий К.В. Покорщина. Киев, 1911.
- Холостенко Н.В. Исследование памятников архитектуры Новгород-Северска // Киевпроект. Сборник сообщений. 1956. № 6. С. 46-49.
- Холостенко Н. В. Восстановление и исследование архитектурных памятников Чернигова // Строительство и архитектура. 1969. № 4. С. 34-41.
- Холостенко Н. В. Ильинская церковь в Чернигове по исследованиям 1964–1965 годов // Древне-русское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. Москва, 1972. С. 88–103.
- Холостенко Н. В. Исследования Спасского собора в Чернигове // Реставрация и исследования памятников культуры. Москва, 1990. С. 6-18.

- Черненко О.Є. Нові археологічні матеріали до вивчення Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря // Могилянські читання-2005: зб. наук. пр.К., 2006. С. 555-558.
- Черненко О.Є. Археологічні дослідження споруди чернігівського магістрату // Чернігівські старожитності. Чернігів, 2008. Вип. 1.С. 73-77.
- Черненко О.Є. Архітектурний ансамбль Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря // Православ'я – цивілізаційний стрижень слов'янського світу: зб. наук. праць. Київ, 2011. С. 105-113.
- Черненко О.Є. Архітектурний ансамбль Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря (до питання про час виникнення) // Болховітіновський щорічник. 2011. Київ, 2012. С. 68-78.
- Черненко О.Є. Петропавлівська церква з трапезною Єлецького Свято-Успенського монастиря (за матеріалами археологічних досліджень 2013 р.) // Чернігівські старожитності: Наук. зб. Чернігів, 2016. Вип. 3 (6). С. 80-86.
- Черненко О.Є. Дослідження Петропавлівської церкви з трапезною на території Єлецького Свято-Успенського монастиря в Чернігові // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії: Матеріали Чотирнадцятої Міжнародної наукової конференції. Київ, 2016. С. 130-134.
- Черненко О.Є. Слідами Миколи Макаренка: дослідження Чернігівського Спасо-Преображенського собору (за матеріалами 1923 та 2012-2014 років) // Opus mixtum. – Київ, 2017. №5. С. 101-114.
- Черненко О. Ранньомодерні перебудови Спасо-Преображенського собору XII–XIII століть у Новгороді-Сіверському // Opus mixtum. 2019. №7 Київ. С. 139–147.
- Черненко О.Є., Бондар О.М. Чернігівський Борисоглібський монастир у XVII–XVIII ст. (за археологічними та картографічними матеріалами) // Чернігівські старожитності. Чернігів, 2015. Вип. 2 (5). С. 166-174.
- Черненко О., Забашта Р. Чернігівська кахля раннього Нового часу із зображенням Онуфрія Великого // Студії мистецтвознавчі. 2019. №3–4. С. 28–48.
- Черненко О. Є., Новик Т. Г., Казаков А. Л. Дослідження Єлецького Свято-Успенського монастиря в Чернігові // Археологічні дослідження в Україні 2013. – Київ, 2014. С. 296-297.
- Черненко О.Є., Луценко Р.М., Новик Т.Г. Іллінська церква у Коропі (за результатами досліджень 2019 р.) // Церква-наука-суспільство: питання взаємодії. Матеріали с наук. конф. Київ, 2020. С. 308-311.
- Черненко О. Є., Новик Т. Г., Міхеєнко К. М. Архітектурно-археологічні дослідження Іллінської церкви в Чернігові 2015 р. // Могилянські читання 2015: Зб. наук. пр. Київ, 2016. С. 193-196.
- Цеков А., Вінніков І. Заміський будинок Василя Дуніна-Борковського в околицях Чернігова // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Матеріали VIII Міжнародної студентської наукової археологічної конференції. Чернігів, 2009. С. 225-227.
- Ернст Ф.Л. Мазепин будинок в Чернігові // Чернігів і північне Лівобережжя. Київ, 1928. С. 347-367.
- Юрченко С.Б. Максаківський монастир // З історії української реставрації: додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України». Київ, 1996. С. 166-170.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Енциклопедія історії України. Режим доступу: <http://wikimediaukraine.wordpress.com/2012/09/19/eu>
2. Журнал „Сіверянський літопис” - www.siver-litopis.cn.ua/
3. Журнал «Студії мистецтвознавчі» . Режим доступу: <http://sm.etnolog.org.ua/>
4. Мисленне древо. Режим доступу: <http://sm.etnolog.org.ua/>
5. Музей історії Десятинної церкви. Режим доступу: <http://mdch.kiev.ua/>